

SUN'IY INTELLEKT ASOSIDA TALABALARNING FALSAFIY BILIMLARINI RIVOJLANTIRISHNING METODIK TIZIMI

Nodirbekov Furqatbek

Andijon davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur tadqiqotda oliy ta'lim muassasalarida falsafa va dunyoqarashga oid fanlarni o'qitishda zamonaviy sun'iy intellekt (SI) texnologiyalaridan unumli foydalanishning mukammal pedagogik hamda metodik tizimi ishlab chiqilgan. Muallif an'anaviy ta'lim usullaridagi mavjud kamchiliklarni bartaraf etish, talabalarning mustaqil va tizimli fikrlash salohiyatini oshirish hamda ularda falsafiy tushunchalarni shakllantirishda yirik til modellari, sokratik chatbotlar hamda intellektual repetitorlik tizimlarining didaktik imkoniyatlarini ilmiy-nazariy jihatdan asoslab bergan. Shuningdek, maqolada tajriba-sinov darslari jarayonida qo'llanilgan maxsus adaptiv algoritm natijalari qiyosiy tahlil etilib, talabalarning kognitiv salohiyatini baholash mezonlari hamda metodik tavsiyalar batafsil bayon qilingan.

Kalit so'zlar: *sun'iy intellekt, falsafiy bilimlar, metodik tizim, raqamli didaktika, sokratik muloqot, kognitiv yondashuv, adaptiv ta'lim, intellektual repetitorlik, mustaqil ta'lim, tanqidiy tafakkur, Andijon davlat pedagogika instituti.*

Аннотация: В данном исследовании разработана полноценная педагогическая и методическая система эффективного использования современных технологий искусственного интеллекта (ИИ) в преподавании философии и мировоззренческих дисциплин в высших учебных заведениях. Автор научно и теоретически обосновал дидактические возможности больших языковых моделей, сократических чат-ботов и интеллектуальных репетиторских систем для преодоления недостатков традиционных методов обучения, повышения способности студентов к самостоятельному и системному мышлению, формирования у них философских понятий. Также в статье подробно анализируются результаты экспериментальных занятий с

использованием специальных адаптивных алгоритмов, описываются критерии оценки когнитивных способностей студентов и методические рекомендации.

Ключевые слова: *искусственный интеллект, философские знания, методическая система, цифровая дидактика, сократический диалог, когнитивный подход, адаптивное обучение, интеллектуальное репетиторство, самостоятельное образование, критическое мышление.*

Abstract: In this study, a comprehensive pedagogical and methodical system for the effective use of modern artificial intelligence (AI) technologies in teaching philosophy and worldview disciplines in higher education institutions has been developed. The author scientifically and theoretically substantiates the didactic potential of large language models, Socratic chatbots, and intelligent tutoring systems to overcome the limitations of traditional teaching methods, enhance students' capacity for independent and systemic thinking, and form philosophical concepts. Furthermore, the article analyzes the results of experimental classes utilizing specific adaptive algorithms in detail, describing criteria for evaluating students' cognitive abilities and providing methodical recommendations.

Keywords: *artificial intelligence, philosophical knowledge, methodical system, digital didactics, Socratic dialogue, cognitive approach, adaptive learning, intelligent tutoring, independent study, critical thinking.*

KIRISH

Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichi shiddatli texnologik inqiloblar va raqamli transformatsiyalar davri bilan xarakterlanadi. Oliy ta'lim tizimi ham ushbu umumjahon jarayondan mustasno emas. Zamonaviy jamiyat oliy maktab bitiruvchilaridan nafaqat tor kasbiy ko'nikmalarni (hard skills), balki keng dunyoqarash, tahliliy va tanqidiy fikrlash salohiyati, o'z-o'zini anglash hamda mantiqiy xulosalar chiqara olish kompetensiyalarini (soft va cognitive skills) ham

talab qilmoqda. Bu borada talabalarda dunyoqarashga doir fundamental asoslarni shakllantiradigan eng asosiy soha — falsafiy ta'lim hisoblanadi. Falsafa fani insonning ijtimoiy borliqdagi o'rnini, gnoseologik imkoniyatlarini, qadriyatlar tizimi hamda ma'naviy kamolotini belgilovchi o'zak fandır.

Biroq, oliy ta'lim muassasalarida falsafa fanlarini o'qitishda uzoq yillardan buyon saqlanib qolayotgan ma'ruza-seminar shaklidagi an'anaviy dars berish tizimi zamonaviy talaba-yoshlarning ehtiyojlariga javob bera olmayapti. Axborot olish va qayta ishlash tezligi o'ta yuqori bo'lgan yangi avlod (Generation Z va Alpha) talabalari bir tomonlama uzatiladigan passiv ma'ruzalardan tez zerikmoqdalar. Ular uchun bilimlarni faqat xotirada saqlash emas, balki ularni tahlil qilish, muammoli vaziyatlarda qo'llash va erkin dunyoqarashli suhbatlarda ishtirok etish muhimroqdir. Shu bois, ta'limda raqamli texnologiyalardan, xususan Sun'iy Intellekt (SI) tizimlaridan tizimli foydalanish davr talabiga aylandi.

Sun'iy intellekt texnologiyalari ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, uning shaxsiylashtirilganligi, moslashuvchanligi va samaradorligini oshirish borasida mislsiz imkoniyatlar yaratmoqda. Biz taklif etayotgan tadqiqot ishi sun'iy intellekt imkoniyatlarini falsafa darslariga integratsiya qilish, falsafiy tushunchalarni o'zlashtirishda yangi avlod kognitiv-metodik tizimini yaratish va amaliyotga joriy etishga bag'ishlangan. Mazkur metodik tizim talabalarga falsafiy masalalar yuzasidan interaktiv dialoqlar olib borish, ontologik va epistemologik muammolarni virtual simulyatsiyalar yordamida tahlil qilish imkonini beradi.

Ushbu tadqiqot Andijon davlat pedagogika institutida mustaqil tadqiqotchi sifatida olib borilayotgan pedagogik eksperimentlarimiz natijalariga asoslanadi. Tadqiqotning bosh maqsadi — oliy ta'lim tizimida falsafani o'qitishning sun'iy intellekt platformalari, adaptiv algoritmlari hamda sokratcha chatbotlariga tayangan yaxlit metodik tizimini ishlab chiqish va uning pedagogik-didaktik samaradorligini ilmiy jihatdan asoslab berishdir.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Sun'iy intellektning ta'lim sohasidagi imkoniyatlari va uning falsafiy-pedagogik jihatlari bo'yicha dunyo miqyosida ko'plab ilmiy izlanishlar olib borilgan. Chunonchi, kognitiv rivojlanish nazariyalari asoschisi Jean Piaget hamda ijtimoiy-madaniy rivojlanish konsepsiyasi muallifi Lev Vygotsky g'oyalari zamonaviy raqamli ta'lim muhitining metodologik poydevorini tashkil etadi. [2] Vygotskyning 'yaqin rivojlanish zonasi' nazariyasi sun'iy intellekt asosida loyihalashtiriladigan individual ta'lim traektoriyalari uchun eng muhim pedagogik prinsip bo'lib xizmat qiladi. Negaki, sun'iy intellekt har bir talabaning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda, unga mos darajadagi murakkablikka ega bo'lgan materiallarni va savollarni generatsiya qila oladi.

XX asrning mashhur tilshunosi va faylasufi Noam Chomskyning generativ grammatika hamda til va tafakkurning uzviy aloqalari haqidagi g'oyalari keyinchalik tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) texnologiyalariga asos bo'ldi. [3] Bugungi kunda muloqotga asoslangan sun'iy intellekt tizimlari (Large Language Models) Chomsky nazariyasining texnologik amaliyotdagi yorqin ko'rinishidir. Falsafiy suhbatlar asosan so'z, fikr, bahs-munozara va mantiqiy analiz ustiga qurilgani sababli, yirik til modellari talabalarda gumanitar dunyoqarashni shakllantirishda bevosita o'quv sherigi sifatida harakat qilishi mumkin.

Metodika va psixolingvistik yondashuvlar sohasida I.A. Zimnyayaning chet tillari va gumanitar bilimlarni o'rgatish kognitiv jarayonlari bilan bog'liqligi haqidagi asarlari alohida o'rin egallaydi. [5] O'zbekistonlik olimlardan Z. Karimova va D. Xudoyberganovalar o'z ilmiy ishlarida til va tafakkur munosabatlarining psixolingvistik va kognitiv tahlillarini yoritib berganlar. [6, 7] Mazkur nazariy asoslar falsafiy atamalar bilan ishlash, ularning tushunchaviy mohiyatini talaba ongida tizimlashtirishda nihoyatda ahamiyatlidir. Shuningdek, B. Omonovning didaktik prinsiplar va metodika asoslari borasidagi tadqiqotlari falsafiy fanlarni zamonaviy texnologiyalar yordamida modernizatsiya qilishda muhim metodik qo'llanma bo'lib xizmat qiladi. [8]

Biroq, mavjud tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, aksariyat ishlar sun'iy intellektning faqatgina axborotlarni qidirish yoki topshiriqlarni tekshirish kabi texnik imkoniyatlariga qaratilgan. Falsafa darslarida talabalarni mantiqiy va dialektik tafakkurga yo'naltiradigan, ularning dunyoqarash tizimini shakllantiradigan sun'iy intellektga asoslangan yaxlit metodik tizim hali yaratilmagan. Aynan shu bo'shliqni to'ldirish bizning mustaqil tadqiqotimizning bosh vazifasidir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotda sun'iy intellekt asosida talabalarning falsafiy bilimlarini rivojlantirish metodik tizimini (SITF-MT) yaratish va uni amaliyotga tatbiq etish uchun bir necha yondashuvlar majmuidan foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasining asosi quyidagi metodlar va prinsiplar bilan belgilanadi:

Kognitiv-shaxsiylashtirilgan yondashuv: Har bir talabaning individual kognitiv uslubi, ya'ni axborotni qabul qilish, qayta ishlash va xotirada saqlash xususiyatlari sun'iy intellektning adaptiv algoritmlari orqali tahlil qilinadi. Bunga muvofiq ravishda talabaga mos keluvchi ta'lim materiallari tizimi taqdim etiladi.

Sokratik (evristik) suhbat metodi: Sun'iy intellekt chatbotlari talaba bilan falsafiy dunyoqarash mavzularida, masalan, 'Borliq nima?', 'Ongning kelib chiqishi masalasi', 'Erkin iroda va determinizm' kabi mavzularda evristik suhbatlar olib boradi. Chatbot talabaga tayyor javobni aytmaydi, balki uning bildirgan fikrlaridagi mantiqiy qarama-qarshiliklarni savollar berish orqali ko'rsatib beradi, natijada talaba o'z fikrini chuqurroq asoslashga va qayta refleksiylashga majbur bo'ladi.

Ontologik va semantik modellashtirish: Falsafiy tushunchalarning (kategoriyalarning) o'zaro aloqalarini tahlil qilish uchun intellektual semantik xaritalar (concept mapping) va grafik tasvirlardan foydalaniladi. Bu talabalarga murakkab falsafiy tizimlarni tizimli ravishda vizuallashtirishga yordam beradi.

Tadqiqot Andijon davlat pedagogika instituti talabalari bazasida amalga

oshirildi. Tajriba va nazorat guruhlariga jami 120 nafar talaba jalb etilib, eksperiment darslari 'Falsafa' fani dasturi doirasida o'tkazildi. Tajriba guruhida darslar biz yaratgan SITF-MT tizimi asosida, sun'iy intellekt tyutorlari va sokratik chatbotlar yordamida tashkil etilgan bo'lsa, nazorat guruhida an'anaviy darslar olib borildi.

SUN'IY INTELEKTGA ASOSLANGAN METODIK TIZIMNING ARXITEKTURASI

Taklif etilayotgan metodik tizim uchta asosiy blokdan tarkib topgan bo'lib, ularning har biri o'ziga xos didaktik funksiyani bajaradi: Motivatsion-Kognitiv blok, Amaliy-Faoliyatli (Interaktiv) blok hamda Refleksiv-Baholash bloki.

Motivatsion-Kognitiv blok: Ushbu blokda talabalarning falsafiy fanlarga bo'lgan dastlabki qiziqishlari, motivatsiyasi va dunyoqarash darajasi sun'iy intellekt diagnostik testlari yordamida aniqlanadi. Keyin tizim avtomatik ravishda talaba uchun muayyan o'quv yo'nalishini belgilaydi. Masalan, tahliliy fikrlashga moyil talabalarga mantiq va gnoseologiya mavzulari bo'yicha murakkabroq muammoli savollar berilsa, badiiy-estetik qarashlari ustun talabalarga falsafiy antropologiya va estetika yo'nalishlari tavsiya etiladi.

Amaliy-Faoliyatli (Interaktiv) blok: Tizimning o'zagi bo'lib, bu yerda talaba sun'iy intellekt 'Sokratik tyutori' bilan bevosita muloqot qiladi. Masalan, dars davomida talabaga 'Agar jamiyatda mutloq adolat o'rnatilsa, inson erkinligi cheklanadimi yoki yo'qmi?' degan muammoli keys tashlanadi. Talaba o'z javobini kiritgach, sun'iy intellekt uning gapidan mantiqiy xatoni qidirib topadi va 'Agar sening fikring to'g'ri bo'lsa, unda qonunlarning mavjudligi adolatsizlikmi?' kabi savollar bilan bahsga kirishadi. Bu jarayon talabaning tahlil ko'nikmasini maksimal darajada faollashtiradi.

Refleksiv-Baholash bloki: Sun'iy intellekt talaba bilan bo'lgan barcha muloqotlar transkriptini avtomatik tahlil qilib, uning mantiqiylik, izchillik, dunyoqarash kengligi va falsafiy atamalarni qo'llash darajasini baholaydi va

formativ tavsiyalar beradi.

TADQIQOT TAHLILI VA NATIJALARI

Pedagogik tajriba-sinov ishlari davomida olingan natijalar an'anaviy o'qitish uslubi va taklif etilayotgan SI asosidagi metodik tizim o'rtasida juda katta farq borligini ko'rsatdi. Quydagi 1-jadvalda ikki yondashuvning metodologik va amaliy parametrlari bo'yicha batafsil qiyosiy tahlili berilgan:

Taqqoslash mezonlari	An'anaviy ta'lim metodikasi	SI asosidagi metodik tizim (SITF-MT)
Kognitiv faollik darajasi	Past va o'rtacha. Talaba asosan tayyor ma'lumotlarni eshituvchi va reproduktiv takrorlovchi hisoblanadi.	Yuqori va faol. Talaba doimiy evristik izlanish, bahs-munozara va mantiqiy refleksiyada ishtirok etadi.
Ta'limning shaxsiylashuvi	Yo'q. Barcha talabalarga bir xil ma'ruza matni va yagona o'quv dasturi taqdim etiladi.	To'liq shaxsiylashtirilgan. Algoritmilar har bir talabaning o'zlashtirish tezligi va qiziqishlariga moslashadi.
Falsafiy dialog imkoniyati	Cheklangan. Dars vaqti kamligi sababli seminarlarda faqat 3-4 nafar faol talaba so'zga chiqishi mumkin.	Cheksiz. Har bir talaba istalgan vaqtda va hajmda o'zining virtual sokratik tyutori bilan bahslasha oladi.
Baholash tizimi	Summativ va reproduktiv.	Formativ va kognitiv. Talabaning mantiqiy

	Talabaning qoidalarini qanchalik yodlaganligi test yoki savollar orqali tekshiriladi.	fikrlashi, tahliliy qobiliyati va dunyoqarash tizimi tahlil qilinadi.
O'qituvchining vazifasi	Bilim yetkazib beruvchi (monopolist). Asosiy vaqt ma'ruza o'qishga va matnlarni nazorat qilishga sarflanadi.	Kognitiv moderator, mentor va yo'naltiruvchi facilitator. Murakkab falsafiy g'oyalarni yoritishga diqqat qaratadi.

Tadqiqot davomida talabalarning falsafiy bilim darajasini baholash uchun uchta asosiy mezon tanlab olindi: Nazariy bilimlarni o'zlashtirish (kategoriyalar va oqimlarni bilish), Mantiqiy-tahliliy tafakkur (falsafiy argumentlarni tuzish va xatolarni aniqlash) hamda Dunyoqarash mustaqilligi va refleksiya (shaxsiy nuqtai nazarni asoslay olish). Tajriba va nazorat guruhlarining eksperiment yakunidagi o'rtacha ko'rsatkichlari (100 ballik shkala bo'yicha) quyidagi 2-jadvalda keltirilgan:

Baholash mezonlari	Nazorat guruhi (%)	Tajriba guruhi (%)	O'sish ko'rsatkichi (%)
Nazariy bilimlarni o'zlashtirish	68.4%	85.2%	+16.8%
Mantiqiy-tahliliy tafakkur darajasi	58.1%	81.5%	+23.4%
Dunyoqarash	61.2%	86.9%	+25.7%

mustaqilligi va refleksiya			
-------------------------------	--	--	--

Keltirilgan empirik ma'lumotlar shuni isbotlaydiki, biz taklif etgan metodik tizim falsafiy fanlarni o'qitishda favqulodda samarali natija berdi. Ayniqsa, eng katta o'sish ko'rsatkichi 'Dunyoqarash mustaqilligi va refleksiya' (+25.7%) hamda 'Mantiqiy-tahliliy tafakkur darajasi' (+23.4%) mezonlarida kuzatildi. Bu shundan dalolat beradiki, sokratik chatbotlar bilan olib borilgan doimiy dialoqlar talabalarni shunchaki ma'lumot yodlovchi mashinadan erkin fikrlovchi va o'z nuqtai nazariga ega shaxslarga aylantirmoqda.

Bundan tashqari, talabalar orasida o'tkazilgan so'rovnomalarga ko'ra, ularning 92% i sun'iy intellekt tyutorlari bilan falsafiy suhbatlar o'tkazish dars jarayonini ancha qiziqarli qilganligini, qo'rquv va tortinchoqlik to'siqlarini yengishga yordam berganligini ta'kidlashgan. Bu natijalar Andijon davlat pedagogika instituti o'quv jarayonida SITF-MT modelining yuqori ijtimoiy-pedagogik talabga ega ekanligini ko'rsatadi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt texnologiyalaridan falsafiy ta'limda foydalanish ko'plab an'anaviy muammolarga yechim bo'lish bilan birga, bir qator falsafiy va pedagogik savollarni ham o'rta tashlaydi. Avvalo, dars berishda sun'iy intellekt o'qituvchining o'rnini to'liq bosa oladimi? degan savol tug'iladi. Bizning fikrimizcha, sun'iy intellekt o'qituvchini hech qachon to'liq almashtira olmaydi, balki uning didaktik quroli, ya'ni assistenti vazifasini bajaradi. Falsafa ta'limida insoniy muloqot, emotsiya, qadriyatlar va 'ma'naviy ta'sir' muhim o'rin tutadi va buni hech qanday algoritm o'rnini bosa olmaydi. Biroq, o'qituvchini rutinga aylanib qolgan ishlardan (nazorat darslari, testlar, qolipli savollar berish) ozod qilib, uni ijodiy va individual mentorlik faoliyatiga yo'naltiradi.

Ikkinchi tomondan, sun'iy intellekt tizimlarida 'gallyutsinatsiya' (noto'g'ri
<https://scientific-jl.com/>

axborotni haqiqat deb taqdim etish) ehtimoli borligi sababli, talabalarda SI ma'lumotlariga nisbatan tanqidiy munosabatni shakllantirishimiz kerak. Bu jarayonning o'zi ham aslida gnoseologik xarakterga ega bo'lib, talabalarga 'Bilim nima?', 'Haqiqat va adashish o'rtasidagi chegara qayerda?' degan fundamental falsafiy savollarni amaliy tushunishga yordam beradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mustaqil tadqiqot ishimiz doirasida olib borilgan ilmiy-nazariy tahlillar, loyihalashtirilgan metodik tizim va Andijon davlat pedagogika institutida o'tkazilgan amaliy eksperimentlar asosida quyidagi yakuniy xulosalar shakllantirildi:

1. Sun'iy intellekt asosida talabalarning falsafiy bilimlarini rivojlantirishning metodik tizimi an'anaviy reproduktiv ta'limni faol-kognitiv va shaxsiylashtirilgan ta'lim tizimiga o'zgartirish imkonini beruvchi innovatsion didaktik modeldir.

2. Sokratik chatbotlar vositasida tashkil etilgan virtual bahs-munozaralar talabalarning mantiqiy-tahliliy tafakkurini hamda dunyoqarash erkinligi va refleksivligini sezilarli darajada (23-25% gacha) oshirishda yuqori samaradorlik ko'rsatdi.

3. SI texnologiyalari ta'limda o'qituvchini istisno etmaydi, balki uning funksional vazifalarini modernizatsiya qilib, uni ijodiy moderatorlik darajasiga ko'taradi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqqan holda, oliy ta'lim tizimini rivojlantirish uchun quyidagi amaliy takliflarni ilgari suramiz: Falsafa va ijtimoiy-gumanitar fanlar yo'nalishidagi davlat ta'lim standartlariga SI asosidagi adaptiv dars soatlarini kiritish; barcha oliy ta'lim muassasalarida talabalar mustaqil ta'limini tashkil etishda sokratik chatbot platformalarini joriy etish; professor-o'qituvchilarning sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha raqamli didaktik kompetentligini tizimli ravishda oshirib borish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida" Qonuni. — Toshkent, 2020.
2. Выготский Л.С. Мышление и речь. — Москва: Педагогика, 1999.
3. Хомский Н. Язык и мышление. — Санкт-Петербург: Наука, 2002.
4. Пиаже Ж. Психология интеллекта. — Москва: Эксмо, 2008.
5. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. — Москва: Смысл, 2003.
6. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам. — Москва: Просвещение, 2001.
7. Karimova Z. Psixolingvistika asoslari. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
8. Xudoyberganova D. Til va tafakkur: Psixolingvistik tahlil. — Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021.
9. Omonov B. Didaktika va metodika asoslari. — Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2018.
10. Egamberdiyev A.A. Innovatsiya haqidagi ayrim mulohazalar // ADPI Ilmiy xabarnomasi, № 4, 2024.
11. Usmanova U.A. Magistratura talabalari ilmiy tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirishga sun'iy intellekt imkoniyatlarini integratsiya qilish // ADPI Ilmiy xabarnomasi, № 1, 2025.
12. Iminov O.N. Falsafiy ta'limda talabalarni g'oyaviy-estetik tarbiyalash metodikasi // ADPI Ilmiy xabarnomasi, № 4, 2024.